

Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Περιβάλλον - Αρχαιολογία - Ιστορία - Κοινωνία

(Σπήλι - Πλακιάς 19-23 Οκτωβρίου 2008)

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΡΕΘΥΜΝΟ 2014

SET: 978-960-99783-5-4
ISBN: 978-960-99783-6-1

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ

Το επιγραφικό σύνταγμα (corpus) της Επαρχίας Αγίου Βασιλείου του Νομού Ρεθύμνης

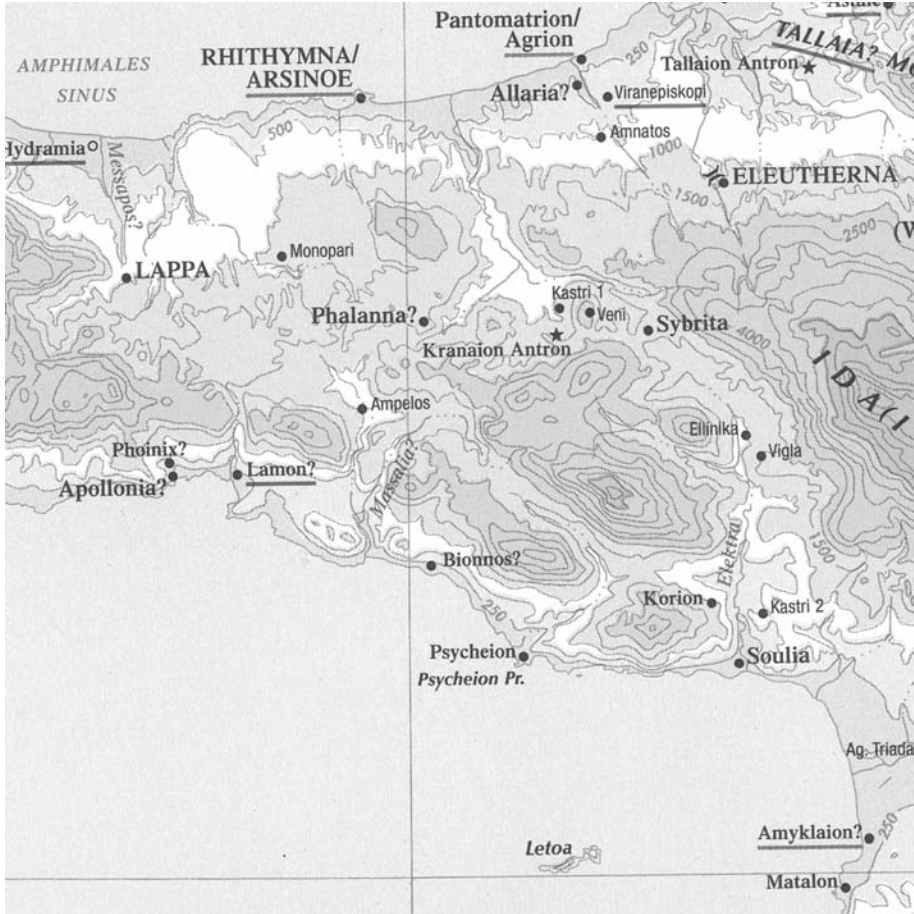
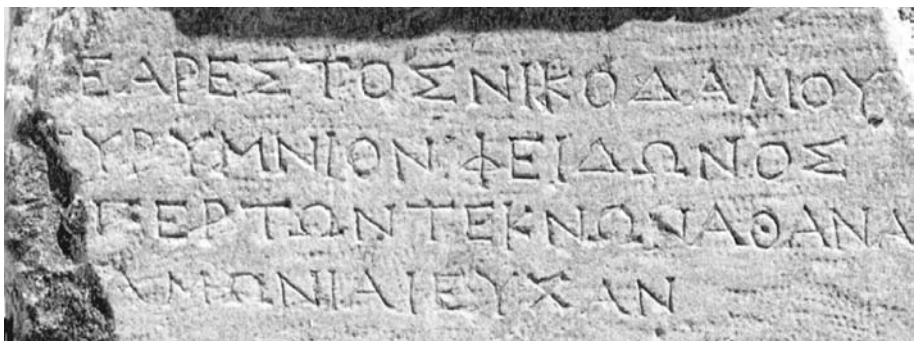
Το Εργαστήριο Παπυρολογίας και Επιγραφικής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, σε συνεργασία με την ΚΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο Ρέθυμνο, εκπόνησε από το 1998 έως το 2001 επιγραφική έρευνα του Νομού Ρεθύμνης με στόχο τη σύνταξη Καταλόγου των Επιγραφών του Μουσείου Ρεθύμνου και τη συγκρότηση Αρχείου των Επιγραφών του Νομού Ρεθύμνης¹. Το επιγραφικό σύνταγμα της επαρχίας του Αγίου Βασιλείου (εικ. 1), το οποίο συνέταξε και δημοσίευσε το 1939 η Margherita Guarducci στον δεύτερο τόμο των κρητικών επιγραφών (*Inscriptiones Creticae*), περιλάμβανε 29 συνολικά επιγραφές:

ΘΕΣΗ	IC	ΔΕΝ ΕΝΤΟΠΙΣΤΗΚΑΝ	ΕΝΤΟΠΙ- ΣΤΗΚΑΝ	SEG	ΣΥΝΟΛΟ
Σουλία (Αγία Γαλήνη)	27	25	2		27
Κεραμές (Πυργί/Κιόνια)	1	1			1
Μέλαμπες (Βούλγαρη/Αρμολάστελλα)				2	2
Νότια Αποδούλου (Καστρί)	1		1		1
Νότια Αποδούλου (Ξερόκαμπος)				1	1
ΣΥΝΟΛΟ	29	26	3	3	32 (26+6)

27 από τη Σουλία από τις οποίες εντοπίστηκαν μέχρι τώρα μόνον δύο²: μία στο Μουσείο Ρεθύμνου (εικ. 2) και μία εντοιχισμένη στη ΝΑ γωνία

1. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στην Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, προϊσταμένη της ΚΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, και στις αρχαιολόγους Ειρήνη Γαβριλάκη, Νότα Καραμαλική και Εύα Τέγου για τη συνεργασία τους στο πρόγραμμα, στις Σταυρούλα Οικονόμου και Νίκη Σπανού για τις αποτελεσματικές μας έρευνες στην Αποθήκη του Μουσείου και κατά χώραν, και στο προσωπικό του Μουσείου Ρεθύμνου για τις διευκολύνσεις τους (για τα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος βλ. Τζιφόπουλος 2006α και 2009 σημ. 2). Για τις ιδιαίτερα χρήσιμες και ουσιαστικές παρατηρήσεις και υποδείξεις είμαι ευγνώμων στον Αγγελο Χανιώτη και τον Σταύρο Φραγκουλίδη.

2. Η Σουλία, η θέση της οποίας ταυτίζεται (μάλλον σίγουρα) με την ευρύτερη περιοχή της Αγίας Γαλήνης, επειδή δεν είχε νομίσματα δικά της, ήταν υποτελής πόλη-επίγειο κατ' άλλους της Συβρίτου, κατ' άλλους της Λάμπας, κατ' άλλους μιας πόλης στα ΒΔ στην ευρύτερη περιοχή των Μελάμπων (όπου μερικοί τοποθετούν το *Κόριον*) ή δυτικότερα ή ανατολικότερα, δηλαδή Ν του Αποδούλου (όπου η *Βίωννος*), ή ακόμα πιο ΒΔ (όπου η *Κουρτωλία*): βλ. τη βιβλιογραφία στη σημ. 7.

Εικ. 1: Χάρτης *Barrington Atlas* pl. 60

Εικ. 2: IC II.xxvi.2

της οικίας Μιχ. Βεργαδή στις Μέλαμπες (εικ. 3)· και δύο ακόμη από άγνωστες αρχαίες θέσεις, μία από τη θέση Πυργί/Κιόνια στον Κεραμέ (εικ. 4), η οποία δεν έχει εντοπιστεί³ και μία από τη θέση Καστρί, νότια του Αποδούλου, σήμερα στο Μουσείο Ρεθύμνου (εικ. 5)⁴. Μετά το 1939 προστέθηκαν στο επιγραφικό σύνταγμα της επαρχίας του Αγίου Βασιλείου τρία ακόμη επιγραφικά κείμενα: δύο επιγραφές από τη θέση Βούλγαρη/Αρμοκάστελλα στις Μέλαμπες, οι οποίες και θα παρουσιαστούν εδώ· και η επιτύμβια στήλη της Κωτιλοῦς από τη θέση Ξερόκαμπος, Ν του Αποδούλου, την οποία παρέδωσε το 1962 στον αρχαιολόγο Κωστή Δαβάρα ο Ηλίας Βολανάκης (εικ. 6)⁵.

Από το σύνολο των 32 αυτών επιγραφών, οι οποίες απαρτίζουν το επιγραφικό σύνταγμα της επαρχίας του Αγίου Βασιλείου, οι πέντε επιγραφές από τον Κεραμέ, τις Μέλαμπες και την περιοχή Ν του Αποδούλου παραμένουν ακόμα ως άγνωστης προέλευσης, γιατί οι θέσεις αυτές δεν μπορούν με βεβαιότητα να ταυτιστούν με κάποια από τις αρχαίες πόλεις, κώμες ή πολίσματα, γνωστές από τις αρχαίες πηγές, λογοτεχνικές και επιγραφικές: τον *Φοίνικα* (δεν είναι βέβαιον αν ο *Φοινικοῦς* είναι

-
3. Στην αποσπασματική αυτή συνθήκη από τον Κεραμέ το *Ψυχήιον* εμφανίζεται μάλλον ως σταθερό τοπογραφικό σημείο, δηλαδή το ακρωτήριο Μέλισσα και η ευρύτερη περιοχή, στην οποία ίσως υπήρχε και οικισμός (Χανιώτης 1996, 381-383 no. 63 με προγενέστερη βιβλιογραφία), αφού το *Ψύχ(ε)ιον* περιλαμβάνεται και στον δελφικό κατάλογο των θεωρών (έν *Ψυχείωι Κρείος Άριστ[- -]*, βλ. Perlman 1995, 128-135, 139 και Παπαδάκης 2002, 25-44). Η αποσπασματική κατάσταση της συνθήκης αφήνει ανοιχτά όλα τα ενδεχόμενα ως προς το ποιες πόλεις την συνυπέγραψαν, αν το *Ψυχήιον* ήταν μια από αυτές ή αν ήταν εξαρτημένη πόλη ή οικισμός, επίκειο κάποιος άλλης· και αυτό παρά το γεγονός ότι ο *Λεσχανόριος* απαντά σε ένα μόνον άλλο κείμενο ως μήνας της Γόρτυνας (και μάλιστα πάλι κατά την νεμονηία, την πρωτομηνιά) στη συνθήκη Γορτυνίων και Κνωσίων του 168 περίπου π.Χ. (IC IV.181 και Χανιώτης 1996, 289-296 no. 43)· βλ. και τη βιβλιογραφία στη σημ. 7.
4. Αρ. Ευρ. Μουσείου Ρεθύμνου Λ80· BE 1938.326· SEG 28.754. Η ανάγνωση της επιγραφής στο επιστόλιο και τη βάση οικίσκου, στο εσωτερικό του οποίου ανάγλυφο θεάς και του Αιγύπτιου Bes πάνω σε κίονα, ως ανάθεση στην *Άθάνια Φαδία /Ήδεΐα* από την Guarducci (IC II.xxx.2), τον Manganaro (1973-74, 48-49) και την Καραμαλίκη (2000) είναι πιθανή αλλά όχι βέβαιη (πρβλ. Sporn 2002, 252). Η φθορά στο επιστόλιο και στη βάση δεν είναι εκτεταμένη αλλά εμφανίζεται μόνο όπου είχαν χαραχθεί γράμματα, τα οποία και σβήνονται σε μεταγενέστερη της χάραξης εποχή, είτε γιατί άλλαξε η χρήση είτε για να αποσυνδεθεί η επιγραφή από την παράσταση.
5. Δαβάρας 1963, 152· BE 1966.348· Δαβάρας 1980, 13 σημ. 2· Bile 1988, 68 no. 113.

Εικ. 3: IC II.xxvi.24

Εικ. 4: IC II.xxx [Loci incerti].1

Εικ. 5: IC II.xxx [Locī incerti].2

Εικ. 6: SEG 23.578

άλλο όνομα του Φοίνικος ή όνομα άλλου πολίσματος), τον Λάμωνα, την Άπολλωνία, το Ψύχ(ε)ιον, το Κόριον, την Βίωννο, την Κουρτωλία⁶. Το πρόβλημα της ταύτισης των τοπωνυμίων αυτών με συγκεκριμένες θέσεις παραμένει άλυτο, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες πολλών ερευνητών, κυρίως επειδή οι ενδείξεις -τοπογραφικές, αρχαιολογι-

6. Για το ότι η Βίωννος ήταν ανεξάρτητη πόλη τουλάχιστον κατά το δεύτερο μισό του 3ου αι. π.Χ. (230-220 π.Χ.) συνηγορεί η εμφάνιση του Θευτίμου ως θεωροδόκου στη Βίωννο στον κατάλογο των δελφικών θεωρών, όπου αναφέρονται οι στάσεις των θεωρών από του Δελφούς και τα ονόματα αυτών οι οποίοι τους υποδέχονται στις κατά τόπους πόλεις (έν Βιώννωι Θευτίμος Θε[- -], Perlman 1995, 128-136, με προγενέστερη βιβλιογραφία). Παρόμοια, η Κουρτωλία ήταν ανεξάρτητη πόλη τουλάχιστον κατά το δεύτερο μισό του 3ου αι. π.Χ. (246-221 π.Χ.) σύμφωνα με το χάραγμα/τάμα του μισθοφόρου Ακεστήμου (OGIS 71 και Bernand 1972, αρ. 13), ο οποίος διασχίζει την έρημο των Τρωγοδυτών, φτάνει σώος στα σύνορα Νουβίας Αιγύπτου και χαράζει στον τοίχο του ναού του Πάνα ευχαριστήρια ευχή στον Πάνα για τη σωτηρία του, υπογράφοντας ως Κρής Κουρτωλιαίος (OGIS: Κουρτωλιᾶος, Bernand: Κουρτωλιαῖος) σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική των Κρητών εκτός Κρήτης να σημειώνουν μαζί με το εθνικό και το εθνικό της πόλης τους· βλ. Perlman 1996, 247-248· Χανιώτης 2000, 210· και τη βιβλιογραφία στη σημ. 7.

κές, επιγραφικές, λογοτεχνικές- είναι αποσπασματικές και καθόλου διαφωτιστικές. Για ολόκληρη την περιοχή της επαρχίας του Αγίου Βασιλείου, από την Ίδη και δυτικά το Κέδρος και τον Ασιδέρωτα μέχρι και τις παρυφές των Λευκών Ορέων, με τους ποταμούς Ηλέκτρα (σήμερα Πλατύ ποταμό ή Αμαριώτικο) και Μασσαλία (σήμερα Μεγαπόταμο) και τον Ακουμιανό ανάμεσά τους, έχει προταθεί: είτε το μοίρασμα της περιοχής αυτής μεταξύ της Συβρίτου, της Γόρτυνας, της Λάππας, της Ρίθυμνας με τα σύνορα ανάμεσα στις πόλεις αυτές ασταθή από αιώνα σε αιώνα, και, κατά συνέπεια, με όλες τις πόλεις, κόμεις, πολίσματα της περιοχής εξαρτημένες ή υπό την επιρροή των πόλεων αυτών· είτε η ύπαρξη κάποιας ανεξάρτητης πόλης, της οποίας η επικράτεια καταλάμβανε το μεγαλύτερο τμήμα της περιοχής αυτής⁷.

Στην παρούσα ανακοίνωση σχολιάζονται οι δύο από τις πέντε επιγραφές άγνωστης προέλευσης, για να διερευνηθεί το μέγεθος του προβλήματος και η καθοριστική συμβολή των κειμένων αυτών υπέρ της μιας ή της άλλης τοποθέτησης στο χάρτη τού ενός ή του άλλου τοπωνυμίου.

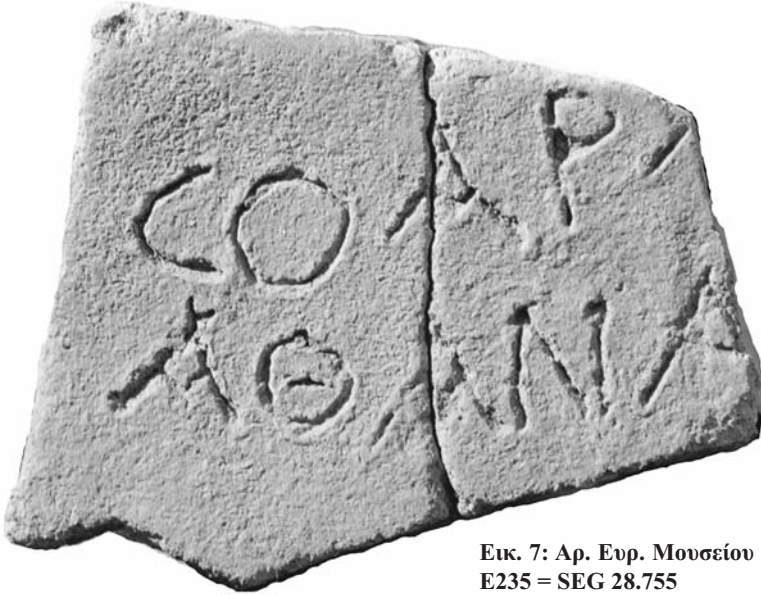
Στη θέση Βούλγαρη/Αρμοκάστελλα, ανατολικά των Μελάμπων, ήρθαν στο φως το 1959 δύο επιγραφές, τις οποίες παρουσίασε ο τότε επιμελητής αρχαιοτήτων Χρίστος Μακρής, στο *Βήμα Πεθύμνου*, τον Νοέμβριο του 1960 και δημοσίευσε το 1973-74 ο Giacomo Manganaro ως προερχόμενες από την αρχαία Ρίθυμνα⁸. Η πρώτη είναι χαραγμένη πάνω σε δύο συγκολλώμενα κομμάτια πήλινης πλάκας, σπασμένης δεξιά, και

7. Όποια πάντως και αν ήταν η κυρίαρχη πόλη -η Σύβριτος, η Λάππα, το Κόριον, η Βίωννος, η Κουρτωλία- δεν είναι καθόλου βέβαιο αν η κυριαρχία αυτή ήταν συνεχής καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαϊκής, κλασσικής και ελληνοιστικής περιόδου, ή, αν δεν ήταν συνεχής, όπως είναι και το πιθανότερο λόγω των ενδοκρητικών διενέξεων από το τέλος της κλασσικής εποχής και καθ' όλη την ελληνοιστική περίοδο, για πόσο και ποιο χρονικό διάστημα κυριαρχούσε ή ασκούσε επιρροή η μία ή άλλη πόλη, και κυρίως αν το Κόριον, η Βίωννος, η Κουρτωλία παρέμεναν ανεξάρτητες πόλεις, όπως η Σύβριτος και η Λάππα ή κάποια χρονική στιγμή μετατράπηκαν σε πόλεις εξαρτημένες. Βλ. Guarducci, IC II.xvi [Lappa], σελ. 192· Hood and Warren 1966· Kirsten 1951, 124-126· Kirsten 1973-74· Sanders 1982, 164-165· Faure 1988, 87-88· Χανιώτης 1996, 160-168 και Tafel 2-3· Φαράκλας κ.ά. 1998, 57-76· Χανιώτης 2001· Perlman 2004, 1146-1147.

8. Η εσφαλμένη προέλευση των δύο επιγραφών από τη Ρίθυμνα αντιγράφηκε στο SEG 28.753, 755 και στο BE 1978.389 και επικράτησε.

χρονολογείται, από το σχήμα των γραμμάτων, στον 2ο-1ο αι. π.Χ. (εικ. 7). Διαστάσεις Υ. 0,113 μ., Πλ. 0,148 μ., Πάχ. 0,016 μ., Υγρ. 0,021-0,025 μ.). Ο Μακρής πρότεινε την ανάγνωση μιας αναθηματικής στην Αθηνά επιγραφής:

Σόαρχ[ος - πατρώνυμο -]
Ἀθάνα[ι ἀνέθηκε?] (Ἀθανα[ία ἀνέθηκε?]).

Εικ. 7: Αρ. Ευρ. Μουσείου Ρεθύμνου
E235 = SEG 28.755

Ο Manganaro (1973-74, 43· SEG 28.755· BE 1978.389) όμως αντιπρότεινε την ανάγνωση μιας επιτύμβιας επιγραφής, προτιμώντας στον δεύτερο στίχο τη συμπλήρωση του πατρωνύμου του Σοάρχου:

Σόαρχ[ος]
Ἀθανα[γόρα].

Εκ πρώτης όψεως ευσταθούν και οι δύο αναγνώσεις. Εντούτοις, ούτε η θέση εύρεσης (στην περιοχή δεν υπάρχουν τάφοι), ούτε ο φορέας του κειμένου (οι πήλινες επιτύμβιες πλάκες έχουν μεγαλύτερο πάχος και σπάνια είναι ενεπίγραφες), ούτε το σπάνιο στην Κρήτη πατρώνυμο (απαντά μόνον άλλη μια φορά στην Ολούντα) συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι πρόκειται για επιτύμβια ενεπίγραφη πλάκα (βλ. και Sporn 2002, 253). Το αντίθετο, μάλιστα, ιδιαίτερα αν η επιγραφή αυτή συσχετιστεί με τη δεύτερη επιγραφή από την ίδια θέση.

Μαζί με την αναθηματική επιγραφή του Σοάρχου ήρθε στο φως και μια δεύτερη επιγραφή χαραγμένη απρόσεκτα πάνω στην επιφάνεια ορθογώνιας ασβεστολιθικής πλάκας με έξεργο πλαίσιο (πάνω και κάτω Υ. 0,025μ., Πλ. 0,025 μ., δεξιά και αριστερά 0,05 μ.), όπου διακρίνονται οδηγοί (από τον τρίτο στίχο κ.ε. Υ. 0,025-0,03 μ.) για τη χάραξη του κειμένου (εικ. 8). Διαστάσεις: Υ. 0,285 μ., Πλ. 0,385 μ., Πάχ. 0,13 μ., Υγρ. 0,012-0,026 μ.: η ενεπίγραφη επιφάνεια Υ. 0,235 μ., Πλ. 0,29 μ.).

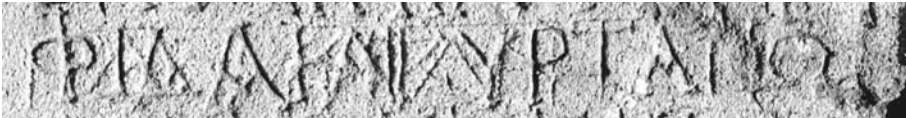

Εικ. 8: Αρ. Ευρ. Μουσείου Ρεθύμνου Ε100 = SEG 28.753

Από το σχήμα των γραμμάτων η επιγραφή χρονολογείται στον 3ο-2ο αι. π.Χ. Ο Μακρής (1960) πρότεινε το παρακάτω κείμενο, του οποίου τους στίχους 5 και 7 σωστά διάβασε διαφορετικά ο Manganaro, επειδή ο χαράκτης επιχείρησε να σβήσει χωρίς επιτυχία και να διορθώσει το αρχικό κείμενο, (Manganaro 1973-74, 43-50, οι αναγνώσεις του μέσα σε παρένθεση· SEG 28.753· BE 1978.389· Bile 1988, 52-53 no. 49):

πρειγιστεύσας
 Σοάρχος Παιθε-
 3 μίδα Τριβαλις (Manganaro: Τριβάλις)
 και ἄ πεντηκοστό-
 ς ἄ πόλιος Κωρίων, (Manganaro: ἀπὸ Διοσκώρων)
 6 ἑταιρήια ἄ Στρυ-
 φίδα και Κυρταίω, (Manganaro: και Ὑρταίω)
 τῶ ναῶ ἐπεμελή-
 9 θεν. ^{vacat}

Στον στίχο 5 η ακολουθία των γραμμάτων (εικ. 9): ΣΑ-ΠΟΛΔΙΟΞΚΩΡΙΩΝ υποδηλώνει ότι αρχικά χαράχθηκε η φράση: *ἀπό-λιος Κωρίων*, η οποία στη συνέχεια διορθώθηκε: *ἀπὸ Διοσκώρων ἢ Διοσχωρίων ἢ Διοσκουρίων*. Παρόμοια, στον στίχο 7 η ακολουθία των γραμμάτων (εικ. 10): ΦΙΛΔΑΚΑΠΤΚΛΥΡΤΑΙΩ υποδηλώνει ότι αρχικά χαράχθηκε η φράση: *Στρυφίλδα καὶ Κλυρτηαίω*, η οποία στη συνέχεια διορθώθηκε: *Στρυφίδα καὶ Ὑρταίω* (ἢ Τυρταίω ἢ Κυρταίω).

Πάνω: Εικ. 9: στίχος 5 της Εικ. 8 Κάτω: Εικ. 10: στίχος 7 της Εικ. 8

Το κείμενο αναφέρει μια συνηθισμένη πρακτική κατά την αρχαιότητα, την ανάθεση της επιμελητείας για την κατασκευή ή ανακατασκευή ή επισκευή ενός ναού σε κάποιον επικεφαλής, ο οποίος, σε μερικές περιπτώσεις, όπως εδώ, συνεπικουρείται από μια ομάδα. Στο κείμενο δεν αναφέρεται η θεότητα ως αυτονόητα και εύκολα εννοούμενη. Αν όμως η προηγούμενη επιγραφή συμπληρωθεί στον στ. 2 ως ανάθεση στην Αθηνά και τα δύο κείμενα συσχετισθούν⁹, τότε κατά πάσα πιθανότητα και τα δύο αναφέρονται σε ναό της Αθηνάς. Επιπλέον, οι δύο αυτές επιγραφές συνδυάστηκαν με την αναθηματική επιγραφή από τη Σουλία στην *Ἄθανα Σαμωνία* (εικ. 2) και με την επιγραφή από το Καστρί Αποδούλου, όπου η Guarducci πρότεινε την αβέβαιη ανάγνωση *Ἄθανα Φαδία / Ἡδεῖα* (εικ. 5)¹⁰, τεκμήρια τα οποία οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στην ευρύτερη περιοχή είναι μαρτυρημένη, αν και όχι πέραν πάσης αμφιβολίας, λατρεία της Αθηνάς με τον περί ου ο λόγος ναό αφιερωμένο στη θεά, στη θέση Βούλγαρη-Αρμοκάστελλα των Μελάμπων.

9. Sporn 2002, 252-253 με προγενέστερη βιβλιογραφία· για τη λατρεία της Αθηνάς στην Κρήτη βλ. και Guarducci 1937-38.

10. Σημειώνω ότι όταν ανακαλύφθηκε το αντικείμενο αυτό μεταφέρθηκε στις Μέλαμπες και όχι στην Αγία Γαλήνη ή στη Σύβριτο και από εκεί στο Μουσείο Ρεθύμνου.

Το ονομαστικό των δύο επιγραφών παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες. Το όνομα Σόαρχος και το πατρώνυμό του Παιθεμίδας στη δεύτερη επιγραφή μπορούν να χαρακτηριστούν κρητικά ονόματα, αφού τα φέρουν μέχρι στιγμής μόνο Κρήτες: το Σόαρχος εμφανίζεται επίσης στην Αξό, την Κνωσό, την Πριανσό, και τη Γόρτυνα (*LGPN* I, II, IIIA, IIIB, IV, s.v.), ενώ η μορφή του ονόματος Παιθεμίδας, άλλη γραφή του *Πασίθεμις* και του πατρωνυμικού του *Πασίθεμίδας*, απαντά μόνον εδώ και στη Γόρτυνα¹¹. Το δεύτερο όνομα του Σοάρχου Τριβαλις και τα ονόματα Στρυφίδας και Ύρταϊος, αν είναι ορθή η ανάγνωσή τους, είναι αμάρτυρα αλλού¹².

Στο κείμενο της δεύτερης επιγραφής, η έταιρήια της οποίας προΐστανται οι Στρυφίδας και Ύρταϊος (συνήθως μόνον ένας τίθεται επικεφαλής) δεν είναι τίποτα άλλο από τον γνωστό από τον Δωσιάδα και άλλες πηγές χωρισμό σε ομάδες των πολιτών μιας πόλης, η οποία, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι άγνωστη. Παραμένει προς διερεύνηση η πεντηκοστὺς ἀπὸ Διοσκώρων ἢ Διοσκωρίων (Διοσκουρίων), η ομάδα αυτή των πενήντα, και η σχέση της, αν υπάρχει, με την έταιρήια.

Ο Giacomo Manganaro σχολίασε και συζήτησε με λεπτομερή τρόπο τον θεσμό της πεντηκοστὺς, ο οποίος στον ελληνικό χώρο εμφανίζεται μόνο ως στρατιωτική μονάδα του σπαρτιατικού στρατού¹³. Διαιρέσεις, όμως, των πολιτών μιας πόλης σε πολιτικές-θρησκευτικές ομάδες μαρ-

11. Για τις ονοματολογικές παρατηρήσεις εδώ και στη σημ. που ακολουθεί ευχαριστώ τον Άγγελο Χανιώτη. Για τη αποβολή του σίγμα μεταξύ φωνηέντων στη δωρική διάλεκτο της Κρήτης, βλ. Bile 1988, 109 με τις σημ. 143 και 145, και 130 με τη σημ. 231 (στην Αργολική και Λακωνική διάλεκτο το μεταξύ φωνηέντων σίγμα είτε αποβάλλεται είτε μετατρέπεται σε -h-). Για τα ονόματα βλ. Bechtel 1919, 361 και *LGPN* I, s.vv. με την προσθήκη του Χανιώτη (1989, 77): το όνομα δεν ανήκει στο ονομαστικό της Ρίθυμνας, αλλά σε αυτό άγνωστης πόλης στα Ν του Νομού Ρεθύμνης.

12. *LGPN* I, II, IIIA, IIIB, IV, s.vv. Το Ύρταϊος φαίνεται να δημιουργήθηκε από εθνικό όνομα άγνωστης προς το παρόν πόλης (*Ύρτα, *Hyrta), όπως τα Κνωσος, Λαππαϊος, Πετραϊος, Πραϊσιος, Φαϊστος, Ύρτακίνας, Συβρίτας (για τα οποία βλ. Χανιώτης 2002, 55, SEG 52.862 και Χανιώτης υπό εκτύπωση), οι κάτοικοι της οποίας αποκαλούνται Ύρταϊοι στη συνθήκη Γόρτυνας και Μιλήτου (IC IV.161 στ. 13 και Χανιώτης 1996, αρ. 78b· για μια πιθανή τοπογραφική θέση της πόλης αυτής Perlman 2004, 1147 με προγενέστερη βιβλιογραφία).

13. Θουκ. 5.68.3· Ξεν. *Ανάβ.* 3.4.22. Σε λήμματα λεξικογράφων και λεξικών (Αρποκρατίων, λ. *μόρα*: Έτυμολογικόν Μέγα λ. στρατός· Σούδα, λ. *μορών*, 1259· Φώτ. *Λεξ.*, λ. *μορών*) η πεντηκοστὺς με τον πεντηκοστῆρα ἐπὶ κεφαλῆς (Ξεν. *Λακ. Πολ.*

τυρούνται, όπως οι θεσμοί της *τριακάδος*, της *έκατοστύος*, της *χιλιαστύος*, ομάδες δηλαδή των 30, 100 και 1000 πολιτών. Η πεντηκοστής της επιγραφής, κατά τον Mangano, μάλλον υπαινίσσεται κάποια τέτοιου είδους πολιτική αναδιάρθρωση της ευρύτερης περιοχής και της επικράτειας της Ρίθυμνας, κάποιου είδους *συννοικισμό* ή *διοικισμό*, όπως τον αποκαλεί, η οποία συνέβη κατά την ελληνιστική περίοδο εξαιτίας της επιρροής την οποία δέχθηκε η Ρίθυμνα από την αντίστοιχη πολιτική αναδιάρθρωση στο νησί της Κω, επιρροή η οποία ενισχύθηκε κατά τη διάρκεια της παρουσίας των Πτολεμαίων στην Κρήτη, όταν και ιδρύουν την Αρσινόη στη Ρίθυμνα και στη Λύκτο και εισάγουν τη λατρεία των Διοσκούρων ως ακολούθων της Ίσιδος. Κατά συνέπεια, σύμφωνα πάντα με την πρόταση του Mangano, η *έταιρήια* στις *Μέλαμπες* την περίοδο αυτήν αναδομείται και μετατρέπεται σε *πεντηκοστήν* της ευρύτερης περιοχής, η οποία καταλάμβανε σε έκταση περίπου τον σημερινό νομό Ρεθύμνου.

Η πρόταση αυτή για την κατανόηση του κειμένου από τις *Μέλαμπες* δεν φαίνεται ιδιαίτερα πειστική¹⁴. Η διατύπωση, στο ίδιο το κείμενο, δεν υποστηρίζει τη μετατροπή της *έταιρήιας* σε *πεντηκοστήν* και την ταύτιση των δύο, αφού ως επικεφαλής των δύο σωμάτων αναφέρονται διαφορετικά άτομα. Παράλληλα, δεν είναι κατ' ανάγκη υποχρεωτικός ο πολιτικός και μόνον χαρακτήρας των δύο σωμάτων και συνεπώς αναγκαστική η ταύτιση των δύο μέσω κάποιας, αμάρτυρης από άλλες πηγές, πολιτικής αναδιάρθρωσης, συννοικισμού ή διοικισμού της ευρύτερης περιοχής. Επίσης, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η επικράτεια της Ρίθυμνας εκτεινόταν μέχρι το νότιο τμήμα του σημερινού Νομού Ρεθύμνης, του οποίου όλες τις κόμεις και πόλεις είχε υπό την επιρροή της. Τέλος, η παρουσία των Διοσκούρων στην Κρήτη, παρά την έντονη και τεκμηριωμένη παρουσία των Πτολεμαίων, είναι ασαφής, εάν δεν απουσιάζει

11.4, βλ. και το σχόλιο του Lipka 2002, 86, 194-195) αναφέρεται ως υποδιαίρεση του *λόχου* του σπαρτιατικού στρατού (1 μόρα = 4 λόχοι = 8 πεντηκοστές = 16 ενωμοτίες)· για τα προβλήματα τα οποία θέτουν τα παραπάνω λήμματα βλ. Rance 2007, 216-217 και σημ. 39 με προγενέστερη βιβλιογραφία.

14. Ο Jones (1987, 222) συζητά το κείμενο της επιγραφής ως προερχόμενο από την αρχαία Ρίθυμνα και αναφερόμενο σε θεσμούς της, για τους οποίους όμως ορθά επισημαίνει ότι το κείμενο της επιγραφής παρέχει αβέβαιες πληροφορίες.

πλήρως, και πάντως εμφανίζεται κατά τη ρωμαϊκή και την αυτοκρατορική εποχή¹⁵, για τον απλούστατο λόγο ότι οι δίδυμοι της Λήδας θα συγχέονταν με τους Κουρήτες του Διός.

Εάν δεν κρύβεται κάποιο τοπωνύμιο στη φράση ἄ πεντηκοστὺς ἀπὸ Διοσκώρων (Διοσκωρίων/Διοσκουρίων), όπως υποθέτουν οι περισσότεροι ότι κρύβεται η αρχαία πόλη Κόριον, παρά το ότι απορρίπτουν την ανάγνωση του Μακρή (ἄ πόλιος Κωρίων) και δέχονται την ανάγνωση του Manganaro (ἀπὸ Διοσκώρων)¹⁶, τότε ο Σόαρχος γιος του Παιθεμίδα τίθεται επικεφαλής (πρείγιστος) της ομάδας των πενήντα, η οποία μάλλον υποδηλώνει κάποιον θρησκευτικό όμιλο σχετιζόμενο με τους Κουρήτες του Διός, ενώ η ἑταιρήια, άγνωστο ποιας πόλης, είναι το πολιτικό σώμα κατά τη θητεία του οποίου ο Σόαρχος και οι πενήντα επιμελούνται του ναού.

Οι δύο αυτές επιγραφές από τη θέση Βούλγαρη Αρμοκάστελλα των Μελάμπων αποτελούν σημαντικά τεκμήρια για τις πολιτικές και θρησκευτικές λειτουργίες κάποιας, αταύτιστης ακόμα πόλης, αλλά δεν είναι καθόλου διαφωτιστικά για τα τοπωνυμικά ζητήματα της περιοχής, και κυρίως για το αν η αρχαία πόλη Κόριον μπορεί να τοποθετηθεί με βεβαιότητα στην ευρύτερη περιοχή εύρεσης των δύο επιγραφών.

15. Sporn 2002, passim· Willetts 1962, passim.

16. Βλ. τη βιβλιογραφία στη σημ. 7. Η σύγχυση δημιουργείται με το λήμμα του Στέφανου Βυζάντιου για την ύπαρξη στην Κρήτη τοπωνυμίου Κόριον (*Εθνικά* 374: *Κόριον, τόπος ἐν Κρήτῃ ἀπὸ κόρης τινός. ὁ πολίτης Κορήσιος. καὶ λίμνη Κορησία. καὶ Ἀθηνᾶς ἱερὸν Κορησίας. ταῦτα δὲ ἀπὸ τοῦ κόρη γέγονεν. ἀπὸ δὲ τοῦ Κόριον τὸ ἀνάλογον Κοριεύς*) και την ανάγνωση του στ. 5 της επιγραφής από τις Μέλαμπες (Μακρής: ἄ πόλιος Κωρίων, Manganaro: ἀπὸ Διοσκώρων). Σύμφωνα με το λήμμα του Στέφανου Βυζάντιου στο Κόριον υπήρχε λίμνη Κορησία και ναός Αθηνάς Κορησίας: αν υιοθετηθεί η ανάγνωση του Μακρή σε συνδυασμό με την ανάγνωση της επιγραφής του Σόαρχου ως αναθηματικής στην Αθηνά (παραβλέποντας ότι στη γειτονική Σουλία η Αθηνά φέρει το επίθετο *Σαμωνία*), τότε πρέπει να αναζητηθεί στην ευρύτερη περιοχή των Μελάμπων και η λίμνη Κορησία: η ορθότερη όμως ανάγνωση του στ. 5 από τον Manganaro οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μάλλον αλλού πρέπει να αναζητηθεί ο *τόπος Κόριον* και το *Ἀθηνᾶς ἱερὸν Κορησίας*, στην ευρύτερη περιοχή της μόνης λίμνης στην Κρήτη, της λίμνης του Κουρνά στην επαρχία του Αποκόρωνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δαβάρας 1963: Κ. Δαβάρας, «Ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης II», *ΑΔ* 18 *Μελέται*, 141-160.
- Δαβάρας 1980: Κ. Δαβάρας, «Κρητικὲς ἐπιγραφές III», *ΑΕ* 1980, 1-42.
- Καραμαλίκη 2000: Ν. Καραμαλίκη, «Αναθηματικὸ ἀνάγλυφο», στο: Α. Καρέτσου, Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη (επιστημονικὴ επιμ.) με τὴ συνεργασία τοῦ Ν. Παπαδάκη, *Κρήτη – Αἴγυπτος, Πολιτισμικοὶ δεσμοὶ τριῶν χιλιετιῶν, Κατάλογος, Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ηρακλείου, 21 Νοεμβρίου 1999 – 21 Σεπτεμβρίου 2000*, Ηράκλειο, 434-435 αρ. 504.
- Μακρῆς 1960. Χρῆστος Μακρῆς, «Ἱστορικὰ ἀρχαιολογικὰ νέα», *Βῆμα Ρεθύμνου* 16-17-18 Νοεμβρίου 1960.
- Παπαδάκης 2002: Κ. Ηλ. Παπαδάκης, *Κεραμὲς καὶ Αγαλλιανός, κοινὴ πορεία μέσα στο χρόνο*, Ρέθυμνο.
- Τζιφόπουλος 2006: Υ. Ζ. Tzifopoulos, “The Archive of Inscriptions of the Rethymno Prefecture: Results and Prospects”, στο: *Πεπραγμένα Θ’ Διεθνούς Κρητολογικῆ Συνεδρίου, Ελούντα 1-7 Οκτωβρίου 2001*, τόμ. Α5, Ηράκλειο 2006, 207-214.
- Τζιφόπουλος 2009: Υ. Ζ. Tzifopoulos, “Two Unpublished Inscriptions from the Rethymno Prefecture”, στο: Α. Martínez Fernández (ed.), *Studies on Greek Epigraphy*, ὑπὸ ἐκτύπωση.
- Φαράκλας κ.ά. 1998. Ν. Φαράκλας, Έ. Κατάκη, Α. Κόσσυβα, Ν. Ξιφαράς, Ε. Παναγιωτόπουλος, Γ. Τασούλας, Ν. Τσατσάκη, Μ. Χατζηπαναγιώτη, *Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης, Σειρά Ρίθυμνα 6*, Ρέθυμνο.
- Χανιώτης 1989: Α. Chaniotis, “Some More Cretan Names”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 77, 67-81.

- Χανιώτης 1996: A. Chaniotis, *Die Verträge zwischen kretischen Polis in der hellenistischen Zeit*, HABES 24, Stuttgart.
- Χανιώτης 2000: Άγγ. Χανιώτης, «Ονειροκρίτες, ἀρεταλόγοι καὶ προσκυνητές. Θρησκευτικὲς δραστηριότητες Κρητῶν στὴν ἑλληνιστικὴ Αἴγυπτος», στο: Αλ. Καρέτσου (επιμ.), Κρήτη - Αἴγυπτος. Πολιτιστικοὶ δεσμοὶ τριῶν χιλιετιῶν, Αθήνα, 208-214.
- Χανιώτης 2001: A. Chaniotis, "Heiligtum und Stadtgemeinde im klassischen und hellenistischen Kreta", στο: A. Kyriatsoulis (ed.), *Kreta und Zypern: Religion und Schrift*, Altenburg, 319-328.
- Χανιώτης 2002: A. Chaniotis, "Some Cretan Bastards", *Cretan Studies* 7, 51-57.
- Χανιώτης ὑπὸ ἐκτύπωση: A. Chaniotis, "Phaistos Sybritas. An Unpublished Inscription from the Idaean Cave and Personal Names Deriving from Ethnics", forthcoming.
- Barrington Atlas*: R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton, NJ 2000.
- BE: "Bulletin épigraphique 1938-2004", *Revue des Études Grecques* 51-117 (1938-2004).
- Bechtel 1917: F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle.
- Bernand 1972: A. Bernand, *Le Paneion d'El-Kanais. Les inscriptions grecques*, Leiden.
- Bile 1988: M. Bile, *Le dialecte cretois ancien*, Études crétoises 27, Paris.
- Faure 1988: P. Faure, "Cités antiques de la Crète de l'ouest", *Cretan Studies* 1, 83-96.
- Guarducci 1937-38: M. Guarducci, "Due aspetti di Athena nella religione cretese", *Rivista del Reale Istituto d'Archeologia e Storia dell'Arte* 6, 7-19.

- Hood and Warren 1966: S. Hood and P.M. Warren, “Ancient Sites in the Province of Agios Vasilios, Crete”, *Annual of the British School at Athens* 61, 163-191.
- IC: M. Guarducci (ed.), *Inscriptiones Creticae, opera et consilio Friderici Halbherr collectae*, vol. I-IV, Roma 1935-1950.
- Jones 1987: N.F. Jones, *Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study*, Memoirs of the American Philosophical Society 176, Philadelphia.
- Kirsten 1951: E. Kirsten, “Siedlungsgeschichtliche Forschungen in West-Kreta”, στο: F. Matz (ed.), *Forschungen auf Kreta 1942*, Berlin, 118-152.
- Kirsten 1973-74: E. Kirsten, “Phaistos und Kydonia, Korion und Sybrita”, στο: *Antichità Cretesi, Studi in Onore di Doro Levi*, II, Catania, 81-88.
- LGPN: A Lexicon of Greek Personal Names*, P.M. Fraser and E. Matthews (eds), vol. I: *The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*; M.J. Osborne and S.G. Byrne (eds), vol. II: *Attica*; P.M. Fraser and E. Matthews (eds), vol. IIIA: *The Peloponnese, Western Greece, Sicily and Magna Graecia*; P.M. Fraser and E. Matthews (eds), vol. IIIB: *Central Greece: from the Megarid to Thessaly*; P.M. Fraser and E. Matthews (eds), R.W.V. Catling (assistant ed.), vol. IV: *Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*, Oxford 1987, 1994, 1997, 2000, 2005.
- Lipka 2002: M. Lipka, *Xenophon's Spartan Constitution. Introduction, Text, Commentary*, Texte und Kommentare 24, Berlin.
- Manganaro 1973-74: G. Manganaro, “Epigrafia e Istituzioni di Creta”, *Antichità Cretesi, Studi in Onore di Doro Levi*, II, Catania, 39-58.

- OGIS: Orientis Graecis Inscriptiones Selectae*, vol. 1-2, ed. W. Dittenberger, Leipzig 1903 - 1905.
- Perlman 1995: P.J. Perlman, "ΘΕΩΡΟΔΟΚΟΥΝΤΕΣ ΕΝ ΤΑΙΣ ΠΟΛΕΣΙΝ. Panhellenic *Epangelia* and Political Status", στο: M.H. Hansen (ed.) *Sources for the Greek City-State. Symposium August 24-27, 1994*, Acts of the Copenhagen Polis Centre 2, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Meddelelser 72, Copenhagen, 113-164.
- Perlman 1996: P.J. Perlman, "Πόλις Ἰπήραος. The Dependent Polis and Crete," στο: M.H. Hansen (ed.), *Introduction to an Inventory of Poleis. Symposium August 23-26, 1995*, Acts of the Copenhagen Polis Centre 3, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Meddelelser 74, Copenhagen, 233-287.
- Perlman 2004: P.J. Perlman, "Crete," στο: M.H. Hansen, T.H. Nielsen (eds), *An Inventory of Archaic and Greek Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 1144-1195.
- Rance 2007: Ph. Rance, "The Etymologicum Magnum and the "Fragment of Urbicius"", *GRBS* 47, 193-224.
- Sanders 1982: I.F. Sanders, *Roman Crete. An Archaeological Survey and Gazetteer of Late Hellenistic, Roman and Early Byzantine Crete*, Warminster.
- SEG: *Supplementum Epigraphicum Graecum* 1-52 (1923-2002).
- Sporn 2002: K. Sporn, *Heiligtümer und Kulte Kretas in klassischer und hellenistischer Zeit*, Studien zur Antiken Heiligtümern 3, Heidelberg.
- Willetts 1962: R.F. Willetts, *Cretan Cults and Festivals*, New York.